

Theodori Ducae Lascaris epistulae CCXVII, nunc primum edidit Nicolaus Festa. Accedunt appendices IV: 1 Theodori litterae de pace a Bulgaris per Russos petita. II Eiusdem sermo adversus maledicos. III Nicephori Blemmidae epistulae XXXIII. IV Sabae ad Nicephorum Blemmidam epistula. Firenze 1898. 8ον, σελίδες XII + 414.

Πολλῶν βυζαντινῶν συγγραφέων αἱ ἐπιστολαὶ διεσκορπισμέναι οὖσαι ἐν πολυαριθμοῖς κώδιξι· δὲν εἶναι εἰσέτι γνωσταί, μεγάλως δὲ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἡ ἱστορία θά ὤφελετο, ἂν ποτε κατωρθούτο πασῶν τούτων τῶν ἐπιστολῶν ἡ συγκέντρωσις καὶ συντύπωσις. Οὕτω σπουδαίοντα θά διεσχηγνίζετο καὶ ἡ ἱστορία καὶ ἡ γλῶσσα καὶ ἡ παιδεία τῶν Βυζαντινῶν· ἄλλ' ὥς ἐγένοντο ἤδη πολλὰ πρὸς διασάφησιν τῶν θεμάτων τούτων, οὕτως ἐλπὶς εἶναι βλαμνικῶς ἐν τῇ κατόπιν χρόνῳ νὰ ἐκδοθῶσι καὶ συλλογαὶ βυζαντινῶν ἐπιστολῶν. Καλλίστην ἀπαρχὴν ἔκαμην ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ὁ μακαρίτης Ἰωάννης ὁ Σακελίωv μετὴν ἐκδοσιν ἐπιστολῶν διχορῶων ἐποχῶν καὶ ἰδίῃ τοῦ 10-ου αἰῶνος· ὡσαύτως ὁ Treu, ἐκδούς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Πλανούδη, ἐσχάτως δὲ καὶ ἑτέρων συγγραφέων· ὡσαύτως ὁ É. Legrand, δούς ἡμῖν ἀρκετὰ πλουσίαν συλλογὴν ἐπιστολῶν τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Παλαιολόγου, καὶ ὁ B. Γ. Βασιλιέβσκις, ὅστις ἐξέδωκεν ἱκανὰ ἑλληνικὰ γράμματα τοῦ 13-ου αἰῶνος. Εἰς τὴν σειράν τῶν ἐλλογίμων τούτων ἐκδοτῶν προσετέθη νῦν ὁ φλωρεντινὸς ἑλληνιστὴς Νικόλαος Festa, ὅστις ἀνέλαβεν ἐφ' ἑαυτὸν τὸν ἄχαρι κόπον νὰ περιλάβῃ ἐν ἰδίῳ βιβλίῳ τὰς πολυαριθμοῦς ἐπιστολάς τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου Δούκα τοῦ Αἰσκαρέως καὶ τὰς πρὸς αὐτὸν καὶ ἄλλους τινὰς ἐπιστολάς Νικηφόρου τοῦ Βλεμνίδου. Τὸ βιβλίον τοῦ Festa ἀποτελεῖ μέρος τῶν δημοσιεύσεων τῆς φιλοσοφικῆς καὶ φιλολογικῆς σχολῆς τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ βασιλικοῦ Instituto di studi superiori pratici e di perfezionamento.

Ἡ ἐκδοσις τῶν ἐν τῇ βιβλίῳ τούτῳ ἐπιστολῶν προῆλθεν ἐξ ἀντιγράφων εὐρισκομένων ἐν τῇ Λαυρεντιανῇ βιβλιοθήκῃ, περὶ τούτων δὲ ὁμιλεῖ ὁ Festa κατ' ἑκτασιν ἐν τῇ προλόγῳ. Ὅποιος δὲ ἦτον ὁ Θεόδωρος Αἰσκαρὶς ὡς συγγραφεὺς καὶ τίνα συνέγραψε πονήματα, μνησάνομεν προχείρως ἐκ τῆς σπουδαίας τοῦ Ἀ. Μηλιάρχου ἱστορίας τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας (σ. 486—490), ὅπερ καὶ εἶχε κυβερνήσει αὐτός ὁ Θεόδωρος μετὰξὺ τῶν ἐτῶν 1255—1258. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ περιέχονται ἐν τῇ βιβλίῳ τοῦ Festa 217· τούτων δὲ 48 ἐστάλησαν «πρὸς τὸν ἐν φιλοσόφοις μέγαν διδάσκαλον καὶ ἀγιώτατον ἱερομόναχον κυρὸν Νικηφόρον τὸν Βλεμνυδὴν πρὸ τῆς τοῦ μαρκίωνος Βερτόρδου Δε Ὁσμβούργ πρεσβείας» παρὰ τῷ πατρὶ τοῦ Θεοδώρου καὶ αὐτοκράτορι Ἰωάννῃ τῷ Βατάτζῃ· ἔτεροι 41 ἐπιστολαὶ ἐγράφησαν πρὸ τῆς αὐτῆς πρεσβείας εἰς «τὸν μέγαν φιλόσοφον κυρὸν Γεώργιον τὸν Ἀκροπολίτην». 13 ἔτεροι πρὸς τὸν οἰκουμένικόν πατριάρχην Μανουήλ, 6 πρὸς Ἰωσήφ τὸν Μεσσοποταμίτην, γραμματαὶ τοῦ αὐτοκράτορος Βατάτζῃ· μία πρὸς τὸν γραμματικὸν Βαλσαμῶνα· τρεῖς πρὸς Φωκῶν μητροπολίτην Φιλαδελφεῖς· πέντε πρὸς τοὺς γραμματεῖς Φάικας, τρεῖς πρὸς Ἀνδρόνικον μητροπολίτην Σάρδεων· ἔτι 1254, τρεῖς ἔτεροι «πρὸς τοὺς πατριαρχικοὺς ἄρχοντας» Ξιφιλίνον καὶ Ἀργυρόπουλον· δύο πρὸς Γερμανὸν μητροπολίτην Ἀδριανουπόλεως, τρεῖς πρὸς τινὰ μοναχὸν Ἀκῆιον, μία πρὸς τὸν

γραφμματικὸν Κάλλιστον, ἐτέρω πρὸς Νεῖλον μοναχὸν καὶ κληρονομήσαντον τοῦ Στύλου, ἐτέρω πρὸς τὸν γραμματικὸν Κοστομύρην, ἐτέρω πρὸς Μανικαίτην γραμματικόν, ἐτέρω πρὸς Κηλόθετον δομῆστικον τῶν σχολῶν, ἐτέρω πρὸς τὸν διοικητὴν τῆς Φιλαδελφείας Δημήτριον Ἱατρόπουλον, 43 «πρὸς τὸν αὐτῷδελεφον πρωτοσεβαστὸν καὶ πρωτοβεσιτάρην καὶ μέγαν στρατοπεδάρχην κυρὸν Γεώργιον τὸν Μουζάλωνα». Πᾶσαι αὗται αἱ ἐπιστολαὶ ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου πρὸ τῆς εἰς τὸν πατρικὸν θρόνον ιδίας ἀναβάσεως. Εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον ἀνάγεται χρονικῶς τὸ 2-ον περὶ τὴν Festa, ἐν ᾧ περιέχεται εἰς λόγος τοῦ Θεοδώρου ἀπολογητικὸς πρὸς τὸν ἴδιον πατέρα διὰ τινὰς «μισοπονθῆρας ἐνοχλοῦντας αὐτῷ». Πάντα σχεδὸν τὰ ἄτομα, μεθ' ὧν ὁ Θεόδωρος ἀνταποκρίνεται, εἶναι λίαν γνωστά· ὁ πῖναξ τοῦ βιβλίου τοῦ Μηλιαράκη εἶναι ἐν τῇ ἀναγνώσει τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Θεοδώρου λίαν χρήσιμος. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων ἡ ἱστορία τῆς βασιλείας τοῦ Βατάτζη πολλὰ ὀλίγα ὠφελεῖται· ἀκούοντες ὅμως ἐκ τῆς ἀναγνώσεως αὐτῶν μανθάνομεν τὸν βίον, ὃν ὁ Θεόδωρος διῆλθεν ἀφανῆς ὡς διάδοχος ἐν μέσῳ τῶν ἰδίων διδασκάλων καὶ τῶν φίλων τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, μάλιστα δ' ἐν μέσῳ τῶν κλασικῶν καὶ τῶν χριστιανῶν συγγραφέων. Αἱ ἐπιστολαὶ αὐτοῦ εἶναι καθόλου εἰπεῖν σπουδαῖαι, χρήσιμοι δὲ ἰδίᾳ εἰς μελέτην τινὰ περὶ τοῦ βαθμοῦ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς παιδείας ἐν τῷ τετραρχμένῳ ἐκείνῳ ἑλληνικῷ βασιλείῳ τῆς Νικαίας, ὅπερ ἠρίθμει πρὸ τοῦ 1255-ου ἔτους ἡμίσεως αἰῶνος βίον. Ἐπιστολαὶ δὲ τοῦ Θεοδώρου γεγραμμέναι ἐν τῷ βραχὺ διαστήματι τῆς βασιλείας αὐτοῦ ὑπάρχουσιν ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Festa μόναι αἱ ἐξῆς· μία πρὸς τὸν Κυζικίου μητροπολίτην Γεώργιον Κλειδᾶν, ἀρκετὰ γνωστὸν ὡς πρεσβευτὴν τοῦ Βατάτζη πρὸς τὸν πάππν Ἀλέξανδρον ἔτει 1254-ῳ καὶ ὡς ἀγιστὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῇ 15 αὐγούστου 1261, ὅτε αὕτη καὶ πάλιν ἐγένετο καθέδρα τῆς αὐτοκρατορίας τῶν Ῥωμίων· δύο ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν πάππν Ἀλέξανδρον, σχετικαὶ πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1254 διαπραγματευομένην ἔνωσιν τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας· δύο πρὸς τὸν καρδινάλιον Ῥιχάρδον, ἐτέρω πρὸς τὸν καρδινάλιον Ὀτταβιάνον, ἐτέρω πρὸς τὸν ὡσαύτως καρδινάλιον Πέτρον Καποῦτζον, δύο πρὸς τινὰ Φίλιππον, 65 πρὸς Γεώργιον τὸν Μουζάλωνα καὶ μία κοινὴ πρὸς τὸν αὐτὸν Μουζάλωνα καὶ τὸν Ἀγιοθεοδώριτην. Ἀξιόλογος καὶ σημειώσεως ἰδίᾳ ἄξιαι εἶναι μία τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου ἐπιστολὴ «πρὸς τοὺς κατὰ Νίκαιαν ἐλλογίμους διδασκάλους τῆς ῥητορικῆς τε παρὰ μέρος καὶ τῆς ποιητικῆς, τὸν Συναρχεῖμ κυρὸν Μιχαὴλ καὶ τὸν κυρὸν Ἀνδρόνικον τὸν Φραγκόπουλον, ὅτε ἐξ αὐτῶν πρὸς αὐτὸν ἀνήλθον οἱ παῖδες, ἐστράφησαν δὲ παρ' αὐτοῦ διὰ πλείονα μάθῃσιν πάλιν εἰς τὴν σχολήν» (σ. 271—276).

Πᾶσαι αἱ μέχρι τοῦδε ἀπαριθμηθεῖσαι ἐπιστολαὶ τοῦ Θεοδώρου πτωχὰ οὐσαι αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς εἰς εἰδήσεις πραγματικῶν χαρακτῆρος ἀνάγονται κυρίως εἰς τὸ ῥητορικὸν ἐπιστολογραφικὸν εἶδος, δι' οὗ σύνηδες ἦτο τοῖς βυζαντινοῖς λογίοις ἐκ παραδόσεως ἐκπαιδευτικῆς νὰ γίνεται πρὸς τοὺς οἰκείους καὶ τοὺς φίλους αὐτῶν ἐπιδείξις ἑλληνομαθειῶς, καλλιπεείας, καλλισθησίας καὶ λόγου δεινότητος· ἡ δὲ τοιαύτη παραδόσις διήρκεσε μετὰ τῶν λογίων Ἑλλήνων ἄχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, ἐσχάτως δὲ περιωρίσθη μετὰ τῶν λογιστῶν κληρικῶν. Ὁ Θεόδωρος ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ ἀγωνίζεται ὡσαύτως νὰ ἐπιδείξη τὴν ἰδίαν ἑλληνομάθειαν καὶ σοφίαν. Τὸ ὕψος αὐτοῦ, εἰ καὶ πολλαχοῦ στρυ-

ρνόν, ἐξ οὗ καὶ νοήματα κατασκευάζονται δύσληπτα, εἶναι κανονικόν, καθόλου δὲ καλλιπέες, κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον ἀττικιστικόν, πράγματι ὅμως κοινὸν ἑλληνικόν· ἀλλὰ λυπηρὸν εἶναι, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐν τῇ ἀγωνίᾳ τῆς ἐκλογῆς τῶν λέξεων καὶ τῆς κατασκευῆς τῶν περιόδων παρασύρεται πολλὰ εἰς κενολεξίαν τοιαύτην, ὥστε νὰ προκαλῇται τις ἀηδία, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἀναισχρὰ τις κόπωσης ἐν τῇ ἀναγνώσει τῶν λασκαικῶν ἐπιστολῶν, καὶ τοῦτο διότι δὲν παρυσιάζεται ἀμέσως τὸ διανόημα τοῦ συγγραφέως· ἂν καὶ αὐτὸς οὗτος ἐν ταῖς αὐταῖς ἐπιστολαῖς εἰς πολλὰ μέρη, ἐνθα δηλαδὴ τοῦ λόγου ἡ κατασκευή εἶναι ἀπείριστος, φαίνεται ὦν ἐκ φύσεως εὐδὺς τὴν κρίσιν καὶ ἀπροσποινήτος· ἐξ οὗ καὶ σχηματίζει συνεχῶς εὐφρέστατα γινωμικά. Ἡ ἑλληνομάθεια τοῦ Θεοδώρου ἔχει ὅρια στενότερα· φαίνεται ὅτι ἐδιδάχθη τὸν Ὀμηρον, τινὰ τοῦ Πλουτάρχου, ἱκανὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους· τοὺς μεγάλους τῆς ἀττικῆς ἐποχῆς δραματικούς καὶ κωμικούς ποιητὰς ἀγνοεῖ· γινώσκει ὅμως βαδύτατα τὰς ἱερὰς Γραφάς· ὁ πρὸς τὸν πατέρα ἀπολογητικὸς αὐτοῦ λόγος εἶναι ἐξυφασμένος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐκ γραφικῶν ῥήσεων, ὧν σκοπὸς εἶναι νὰ ποδειχθῇ ὅτι, ἐπειδὴ πᾶν τὸ γινόμενον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐδράκον εἶναι καὶ ἀκατάλυτον, διὰ τοῦτο καὶ πάντα τὰ ἐν ταῖς ἀποφάσεσι τοῦ ἰδίου πατρὸς περὶ τινων ὑπ' αὐτοῦ φιλουμένων ἀτόμων εἶναι σεβαστὰ καὶ ἀνέκλητα, ὡς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διεμπεπνευσμένα τῷ πατρί· αἱ τοῦ πατρὸς ὅμως ἀποφάσεις προεκάλουν παράπονα μισοπόνηρα παρ' ἄλλοις· τισὶ τούτους δ' ἐλέγχων ὁ Θεόδωρος ὡς ἀσεβοῦντας ἀναγκάζει διὰ τῶν γραφικῶν ῥήσεων νὰ κατανοήσωσιν, ὅτι ὀφείλουσι νὰ τιμῶσι τοὺς παρὰ τοῦ βασιλευόντος πατρὸς οὕτως ἢ οὕτω τιμωμένους· τὸ ὅλον τοῦ λόγου εἶναι ἀπαύγασμα τῶν θεοκρατικῶν καὶ τῶν δεσποτικῶν ἀπολύτων ἀρχῶν, αἵτινες ἐκυβέρνων τὸ βασιλεῖον τῆς Νικαίας. Ὁ Θεόδωρος ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ κατασκευάζει πέραν τοῦ πρέποντος ἱκανὰ παρεχρήσεως ὁμοίφωνα παίγνια, ὧν τὸ νόημα εἶναι δύσληπτον· οὕτως ἐν τῇ 7-ῇ πρὸς τὸν Ἀκροπολίτην ἐπιστολῇ (σ. 83) γράφει· «Περὶ δὲ τῆς κινήσεως, ἧς κινήθεις ἡμᾶς παραινέεις, ὑμᾶς ἵνα κινήσωμεν εἰ κινήθωμεν, οἶδα κινήσεσθαι· εἰ δ' οὐκ, καὶ οὕτως μὴ κινήθέντων ἡμῶν, καὶ ὑμεῖς αὐτοκινήτως κινήθῃσεσθε, ἐπεὶ καὶ μόρῳ τὰ κινουῦντα ἐφθάρσαν· καὶ τοῦτο μᾶλλον ἀφορμὴ τῆς κινήσεως καὶ θρασύσεως τῆς πρὸς τὰ κινήσεως» κτλ. Ἐτερον ἐν τῇ 61-ῇ πρὸς τὸν Μουζάλωνα ἐπιστολῇ (σ. 262)· «Ἐγὼ μὲν λίαν τυραννήσας τὴν ἡδονὴν τοῦ μὴ τυραννεῖν ἡμᾶς ὅτι πόρρω σὺ ἀφ' [ἡμῶν, οὐκ] ἔχουσα τυραννῆσαι τάυτην τοῦ μὴ τυραννεῖν ἡμᾶς τῇ τῆς σῆς ἀποδημίας τυραννίδι τυραννικῶς. Πραγματικῶς δὲ χερσὶν ἡμῶν ἐγγράφων τοῦ Θεοδώρου εἶναι ἀποκλειστικῶς τὸ ἐν τῷ 1-ῳ παρρησιαστικῷ κατακεχωρισμένον «ἐπαναγνωστικόν, ἀποσταλὲν πρὸς τοὺς ἐν τῇ Ἐφ., ὅτε ὁ τῶν Ῥώσων ἄρχων ἦλθεν εἰς τὸν τοιοῦτον βασιλέα (Θεόδωρον) ἱκετεύων λῦσαι τὴν κατὰ τῶν Βουλγάρων μάχην, ἀντιδρῶναι δὲ αὐτῷ τὸ κάστρον τὴν Τζέπαιναν» (σ. 279—282). Τὸ ἐπαναγνωστικόν τοῦτο εἶναι γράμμα ἐγκύκλιον περὶ τῆς κατοχῆς τῆς Τζέπαινης ἔτει 1257-ῳ, καὶ συμπληροῖ τὰς σχετικὰς πρὸς αὐτὴν εἰδήσεις τοῦ Ἀωνύμου καὶ τοῦ Ἀκροπολίτου (ὁρᾷ Α. Μηλιαράκη ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας, σ. 448).

Ἐν τῷ 3-ῳ παρρησιαστικῷ κείμενι 33 ἐπιστολαὶ Νικηφόρου τοῦ Βλεμμίδου, ἀπασαί χρίσεις καὶ σαφεῖς, σφόδρα δὲ τεχνικώτεραι τῶν τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου. Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταύταις ὑπάρχουσιν εἰδήσεις τινὲς ἀναφερόμεναι

κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν βίον αὐτοῦ τοῦ Βλεμμίδου· οὕτως ἡ 4-η σελείν ἔχει πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς ἰδίᾳς αὐτοῦ μονῆς· ἡ 7-η πρὸς τὸν ὑπ' αὐτοῦ συνταχθέντα Βασιλικὸν Ἀνδριάντα (Migne τ. 142, σ. 657 κί)· αὕτη δὲ ἡ ἐπιστολὴ εἶχε προεκδοθῇ ὑπὸ τοῦ Heisenberg (Nic. Blemmydae curriculum vitae, σ. LXIV). Ἐν τῇ 30-ῇ ἐπιστολῇ περιέχεται δαῖγμα τῆς περὶ τὸ μέσον τοῦ 13-ου αἰῶνος γραφομένης ἀπλῆς καθαρουργούσης ἐλληνικῆς γλώσσης· τοῦτο δὲ τὸ δαῖγμα ἔχει οὕτω (σ. 317)· «καὶ καθὼς ὁρίσει ἡ βασιλεία σου, ἃς μάθωμεν καὶ ποῦ κατήντησεν ἡ πολύτυρβος καὶ πολυπερίσπαστος τῶν φρερίων ὑπόθεσις, ἣ ὅποῖον μελετᾶται τὸ πέρας· ἃς ὁρίση δὲ ἡ βασιλεία σου, ἵνα ὁ Πέτρος ὑποστρέψῃ σύντομον· χρῆζω γὰρ ὑπηρετεῖν αὐτὸν τῇ ἀσθενείᾳ μου· ἃς μάθωμεν δὲ ἂν ἀναγνωσθῇ τὸ πιττάκιον καὶ οὐκ ἀποδοκιμασθῇ διὰ τὴν πολυγραφίαν». Σημειωτέον ἔτι, ὅτι τρεῖς ἐπιστολαὶ (ἡ 27-η, ἡ 29-η καὶ ἡ 30-η) τοῦ Βλεμμίδου κακῶς ἐν τοῖς χειρογράφοις ἀναφέρονται ἀπεσταλμένοι τῷ Θεοδώρῳ καθ' ἡμῶς ἐγράφησαν αὐταὶ πρὸς τινα οἰκουμένικόν πατριάρχην. Τέλος τὸ 4-ον τοῦ Festa παράρτημα συνίσταται ἐκ μιᾶς καὶ μόνης ἐπιστολῆς «τοῦ λογιστάτου κυροῦ Σάββα πρὸς τὸν σοφώτατον Βλεμμίδην».

Τὸ βιβλίον τοῦ Festa, ὡς βλέπουσιν οἱ ἡμέτεροι ἀναγνωσται, εἶναι μία πλουσία δεξαμενὴ γνώσεων περὶ πολλῶν πραγμάτων καὶ γνωστῶν ἀτόμων τοῦ 13-ου αἰῶνος· αὐτῶν δὲ τῶν ἐπιστολῶν τὸ καίμενον προσεπάθησεν ὁ Festa νὰ καταστήσῃ κατὰ τὸ δυνατὸν ὁρθόν, γράψας πρὸς τοῦτο καὶ πλούσια κριτικὰ σημειώματα. Βεβαίως πᾶσαι αὐτοῦ αἱ διορθώσεις δὲν εἶναι εὐστοχοί· πολλοὶ μάλιστα δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη διορθώσεως· ἀλλ' οὐχ ἥττον ὀρείλομεν νὰ ποδεχθῶμεν τὸ βιβλίον αὐτοῦ μετὰ πολλῆς εὐγνωμοσύνης καὶ νὰ εὐχρησθῶμεν, ὅπως καὶ ἄλλων τινῶν βυζαντινῶν ἐπιστολογράφων δώσῃ ἡμῖν τὰς ἐπιστολάς μετὰ τοσαύτης πολυμαθοῦς φροντίδος, μεθ' ὅσης ἤδη τὰς ἐπιστολάς ἔδωκε τοῦ Θεοδώρου. Αὐτὸς ὁ Festa καὶ μετὰ τὴν ἐκδοσιν θεωρεῖ τὰς ἐν τῷ βιβλίῳ του ἐπιστολάς ἐπιδεκτικὰς διορθώσεων, ὡς ἀπεδεικνύουσιν αἱ ἰδίαι αὐτοῦ *Noterelle alle epistole di Teodoro Duca Lascaris*, αἱ περιεχόμεναι ἐν τοῖς *Studi italiani di filologia classica*, τ. 6 (1898), σ. 228 καὶ 458. Ἐνταῦθα κατεχώρισε διορθώσεις καὶ ἐρμηνευματα εἰς τὰς ἐξῆς τοῦ Θεοδώρου ἐπιστολάς· 32, 49, 179 καὶ 207. Πολλὰ ὅμως διορθώσεις ἀπαιτοῦνται καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ἐπιστολάς· οἷον ἐπιστ. 44, 11 «εἰ δὲ καὶ κρίσις πως μανθάνει, διὰ τὴν κρίσιν ὁ κρίνων οὐ κρίνεται»· τὸ μανθάνει ἔγραψεν ὁ Festa ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ κώδικι F ὁρθῶς ἔχοντος λανθάνει. — Ἐπ. 52, 1 «Νόμος ἐστὶν ὀνομαστί τὸ μὴ κωμωδεῖν» ἐπόμεθα τοίνυν καὶ ἡμεῖς τοῦτο ὡς τῷ νόμῳ πειθῆναι, ὀνομαστί τὸ μὴ κωμωδεῖν. Τὸ χωρίον τοῦτο ὡς ἐτυπώθη εἶναι δύσληπτον. Ὁ ἐκδότης κρίνει διορθώσεως ἄξια (ἐν σελ. X) τὰ ὡς τῷ εἰς ὡς τῷ ἅπερ ὡσαύτως εἶναι ἀκατανόητα. Τοῦ χωρίου ἡ διορθώσις εἶναι ἀπλοσυστάτη· τὸ ἐπόμεθα ζητεῖ τὴν δοτικὴν αὐτοῦ «ἐπόμεθα τοίνυν καὶ ἡμεῖς τοῦτῳ (= τῷ νόμῳ), ὡς τῷ νόμῳ πειθῆναι, ὀνομαστί τῷ μὴ κωμωδεῖν». — Ἐπ. 54, 31. Ἐνταῦθα κεῖται ἡ φράσις· «εἰ καὶ ἄμουςα καὶ ἀνόνητα». Ὁ Festa προτείνει τὸ ἀνόνητα νὰ διορθωθῇ εἰς ἀνήνυτα, ὁ δὲ Heisenberg (σ. X) εἰς ἀνόνητα. Καὶ ὅμως δὲν ὑπάρχει διορθώσεως ἀνάγκη ἐν τῇ φράσει ἐκείνῃ, οὐ μόνον διότι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εἶναι σαφής, ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι συνήθης εἰς τὸν Θεόδωρον· ὅρα ἐπιστολὴν 215, 22 «ληροῦντας τὰ δύσνημα

καὶ ἄμουσα καὶ ἀνόνητα». — Ἐπιστ. 54, 70—72. «Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐς τόσον ἐν λόγῳ κατεστρεφόμεθα, τοῦτο δὲ οὐκ ἄλλοθεν, ἢ ἐκ σοῦ, φέρε καὶ τῶν τοῦ Μαλιασηνοῦ ζεστοκράτων μνησθῶμεν, ἵνα καὶ τὸν ἡμέτερον θεραπύσωμεν στόμαχον». Τὸ ζεστοκράτων διορθωτέον εἰς ζεστοκρεάτων. Αὐτόθι 73—76. «Ποῦ τοίνυν τὴν τοῦ Μαλιασηνοῦ συνεχεστάτην κλῆσιν παρέλειψας; μηδὲ μνησθῆναι τούτης ἐν ῥήματι, καίτοι γε ἁρμοδίως τούτην πρὸς τοὺς αὐτοὺς εἶπερ ἤρμους, ἦσας ἂν τὴν ᾧδὴν ὑπὲρ καὶ Πίνδαρον». Ἐνταῦθα ὁ ἐκδότης (σελ. X) θεωρεῖ διορθώσεως ἄξιον τὸ καλῶς ἔχον ἐν ῥήματι εἰς ἐνὶ ῥήματι. Διὰ τὸ γένηται τὸ χωρίον σαφές, ἀνάγκη εἶναι μετὰ τὸ παρέλειψας νὰ τεθῇ κόμμα καὶ μετὰ τοῦτο ἐν [ὧς], ὅπερ ἐξετόπισεν ὁμολογουμένως ἡ τελευτάτις συλλαβὴ τοῦ παρέλειψας, τὸ δὲ ἐρωτηματικὸν σημεῖον νὰ τεθῇ μετὰ τὸ Πίνδαρον. Αὐτόθι 82—85 «τὰ δ' ἄλλα πάντα παρεάσω, ὡς γρουτικὰ τε καὶ τῆς τοῦ Σωτηρίχου μοίρας μετέχοντα, χαβιάρια τε καὶ φωτάρια, σαχλατῖκια καὶ τῶν βερζιτικῶν τὰ ὑπόκοιλα, καὶ ἄλλα ὅσα ἡ τοῦ Κωίτου ἔχει περιουσίᾳ». Ὁ Festa σημειοῦται (σ. X) ὅτι κατὰ τὸν Heisenberg ἡ λέξις γρουτικὰ (ὄρα καὶ γραμ. 95) διορθωτέα εἰς γρυτικὰ ἄλλὰ τοῦτο σημαίνει τὸ σημερινὸν κουρελλικὰ, καὶ ἐπομένως εἶναι ἀνόητον, ἂν γραφῇ ἐν τῷ ῥηθέντι τόπῳ. Ἡ λέξις γρουτικὰ ἔχει καλῶς παρὰ τῷ Θεόδωρῳ, καδύτι εἶναι ἡχομιμητική, καὶ ὁ τρώγων ὅσα αὐτὸς ἀπαριθμεῖ ἀναγκάζεται νὰ κάμνῃ συνεχῇ γροῦτ γρούτ. — Ἐπιστ. 80, 15 «ἄσπερ, εἶπερ ἴδῃ καὶ Φειδίᾳς ἄλλος λιθοκόπος». Ὁ κωδὶξ ἔχει ἴδῃ τοῦτο ὁ ἐκδότης μετέβαλεν εἰς ἴδῃ ἄλλὰ κάλλιον εἶναι τὸ ἴδῃ νὰ μεταβληθῇ ἀπλῶς εἰς εἶδε. — Ἐπιστ. 91, 53 «καὶ ἡ πρὸς ἡμᾶς πατρικὴ σὴ συγκατάβασις εἰκονίζει τῇ ὑψηλῇ Χριστοῦ συγκαταβάσει». Ἀδυνατον νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ὁ Θεόδωρος συνετάξεν οὕτω τὸ εἰκονίζει γραπετέον ἀναμφιβόλως εἰκονίζει τὴν ὑψηλὴν Χριστοῦ συγκατάβασιν. — Ἐπιστ. 106, 25—28 «διὸ δὲ (γρ. δὴ) καὶ τὸ νῦν γράμμα πρὸς τούτην ἀπέλυσα μικροῦ δὲ πεποίθαμεν ἐν Χριστῷ καὶ σωματικῶς ἰδεῖν σε καὶ εὐφρανθῆναι τὰ πάμπολλα καὶ τὴν ἡ νόσον καταρούμεθα σαῖς εὐχαῖς διαφυγεῖν». Τὸ καταρούμεθα ὁμολογουμένως εἶναι ἀκατάληπτον ἐνταῦθα ἄνθ' οὗ ὁ ἐκδότης προὔτεινε πρῶτον νὰ γραφῇ τὸ καταργούμεθα, εἴτα δὲ (σ. X) τὸ καταρώμεθα οὐδέτερον τούτων σαφηνίζει τὸν λόγον. Εἰκάζομεν ὅτι ἀντὶ τοῦ καταρούμεθα πρέπει νὰ γραφῇ τὸ καταπιεζόμεθα αὐτὸς ὁ Θεόδωρος ἔγραψεν ἐν ἐτέρᾳ ἐπιστολῇ (11, 59) «τῇ δεινῇ τούτῃ νόσῳ, ὡς ὄρξ, πιεζόμεθα» καὶ πάλιν ἐν ἐτέρᾳ (13, 3) «τῇ δεινῇ νόσῳ πιέζετα». — Ἐπιστ. 112, 14—15 «εἴτε εὖ εὖξει τὸ ἡμῶν ἐκ τῆς ἄγρας τυβλίου, ἢ ἐξ ἀνάγκης τερψιδῶμεν; ἢ γοῦν καὶ τῇ λύπῃ στυγνοτέρως διάγοιμεν»; Ἐνταῦθα προσέθηκεν ὁ ἐκδότης ἐξ ἑαυτοῦ τὸ εὖ, ἐκλαβὼν τὸ εὖ εὖξει ἀντὶ τοῦ εὐλογήσεις ὑποδέτεαι ὁμῶς, ὅτι τὸ εὖξει ἡμπορεῖ νὰ διορθωθῇ ἀπλῶς εἰς αὖξει. Ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ πρόκειται περὶ εὐχῆς, δῆλον ἐξ αὐτοῦ τούτου καὶ ἐκ τῶν πρὸ τούτου χωρίων ὅθεν ἐπιτεται τὸ ἄρθρον τὸ νὰ συνενωθῇ μετὰ τοῦ εὖξει καὶ νὰ σχηματισθῇ οὕτω τὸ εὖξει αὐτο ἡμῖν διορθωτέον ὡς αὐτως τὸ διάγοιμεν εἰς διάγωμεν. — Ἐπ. 125, 28 «οἱ δὲ πολλὰ τῷ λόγῳ θροήσαντες τῷ Ῥήνῳ προσπελάσαντες ποταμῷ, ὃν τινὰ δὴ σε τοῦτον ὑποληπτέον, κάρτα ἐξαπελέγονται προσπελάσαντες γὰρ αὐτῷ τὰ μὴ γήνισα ἐποτίζοντο» κἀντεῦθεν γὰρ ἀριθμητικὴ δραπετεύει κτλ. Τὸ δὲ πολλὰ ἐγράφη ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ἐξ ἐσφαλμένης ἀναγνώσεως τοῦ ταχυγραφικῶς

ἐν τῷ κώδικι γεγραμμένου πολλοὺς δὲ, ὅπερ ἔχει ὁρθῶς 1)· καὶ τὸ ἐποτιζόντο εἶναι διόρθωσις ἀκατάληπτος ἀντὶ τοῦ ὁρθῶς ἔχοντος ἐν τῷ κώδικι ἐποντίζοντο = ἐπνίγοντο, ἐχάνοντο. — Ἐπιστ. 128, 17—18 «Ἐρρέεωσαν πόρρω οἱ τῶν Διοσκόρων καὶ ἐπικουρῶν μανέντων τε καὶ Πυρρωνείων ἀπόγονοι» κτλ. Τὸ μανέντων ἀνέγραψεν ὁ ἐκδότης ἐν τῷ πίνακι τῶν ἀπλῶν λέξεων ὡς μετοχικὸν τοῦ μαίνομαι· ὅπερ ἐνταῦθα δὲν ἔχει καλῶς. Ὁ λόγος ἐν τῷ σημειωθέντι χωρίῳ εἶναι περὶ τῶν ὁπαδῶν τοῦ αἰρεσιάρχου Κουβρικίου, ὅστις ἐν τῇ ἐνάρξει τῆς οἰκείας αἰρέσεως μετωνομάσθη Μάνης. — Ἐπιστ. 192, 1 «Ἐμοὶ δὲ καὶ τὸ τῆς συμύρνης εὐφραντὸν καὶ τὸ ἐν ταύτῃ τοῦ ζεφύρου πρὸς εὐκρασίαν καὶ τῶν βοτανῶν αὐτῆς ἡ ὁδμή». Τὸ συμύρνης ὡς ἀπλῇ λέξει κατεχωρίσθη ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ἐν τῷ λεξιλογίῳ· ἀλλ' ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ὁλέως Συμύρνης, δῆλον ἐξ αὐτοῦ τοῦ χωρίου. — Appendix I ἐπαναγνωστικόν, σ. 280—281 «Καὶ τὰ μὲν αἰτήματα πάντα κατέλειψα καὶ πρὸς τοὺς ἰδίους πρὶν ὅρους Σπάρτη καὶ Δόρατι τὴν τῆς Ῥωμαϊδος δυτικῆς χθονὸς γῆν [ἄφωσιω]σάμην ἐντελεχῶς ὅθεν καὶ πρὸς ὄρκον αἰτούμενος ἔρχεσθαι [πίστεως ἀληθ]ινῆς σημεῖον περιφανῶς ἐκτετέλεκα, ἐκείθεν τοῦ ἀπολακτίζοντος τὸ ἴσον ἀναλαβόμενος». Τὰ ὀνόματα Σπάρτη καὶ Δόρατι ἐκλαβὼν ὁ ἐκδότης ὡς αὐτὸ τοῦτο τοπικά, κατεχώρισεν ἐν τῷ πίνακι τῶν κυρίων ὀνομάτων· ἀλλ' ἐνταῦθα ὠδήγησεν αὐτὸν ὁμολογουμένως ἀνάγνωσις πλημμελὲς τῆς λέξεως σπάθη, ἥς χρῆσιν ὁ Θεόδωρος ἔκκαμε καὶ ἐν ἐτέρῳ τόπῳ τοῦ ἐπαναγνωστικοῦ (σ. 282, 29)· ὅθεν ἀναγνωστέον σπάθη καὶ δόρατι· καὶ τὸ [ἄφωριω]σάμην μεταβλητέον ἴσως μᾶλλον εἰς [ὠρι]σάμην ἢ [καθωρι]σάμην. Διὰ τὰ κατ'ὅτι [πίστεως ἀληθ]ινῆς σημειοῦται ὁ ἐκδότης, ὅτι ἐν τῷ κώδικι διακρίνεται μόνον τὸ παροξύτονον — — ἰνης· ἐξ οὗ εἰκάζω ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ συμπληρωθῇ εἰς [τὸ παρὸν τῆς εἰρή]νης σημειῖον κτλ. — App. III, ἐπιστ. 31, 45 γράφε κατὰ τὸν κώδικα ἡμάρτηκαί μοι ὁ λόγος ἀντὶ τοῦ ἡμάρτηκέ μοι κτλ. — Αὐτ. ἐπιστ. 32, 17—19 «Εἰ δ' οὖν, ἀλλὰ προσπατταλεύσω τοῦτον (= τὸν λόγον) τῷ γράμματι καὶ δεσμώτην (γρ. δέσμιον) ἐκπέμψω τὸν περὶ τῶν τοῖς ἀειτιδέσι τοῖς ὠκυπτέροις, τοῖς ὁρῶσι βασιλικῶς καὶ πατοῦσι πρὸς οὐρανόν». Τὸ πατοῦσιν ἔγραψεν ὁ ἐκδότης ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ κώδικι πετοῦσι· προφανῶς τοῦτο διορθωτέον ἀπλῶς εἰς πετῶσι.

Τοιαύτας διορθώσεις δύναται τις νὰ κάμῃ πολλὰ τοῦ φιβλίου τοῦ Festa. Οὗτος πολὺν ὠσαύτως κόπον κατέβαλεν εἰς τὴν δῆλωσιν τῶν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ἀπείρων γραφικῶν ῥήσεων· ὅμως δὲ οὐχὶ πασῶν. Ἐγὼ σημειοῦμαι ἐνταῦθα τὰς ἐξῆς. Θεοδώρου ἐπιστ. 1, 3 ἐκ τοῦ κρηποῦ — — — γινώσκειται· πρβλ. Λουκᾶς, 44 || Ἐπιστ. 45, 32 δικαιοσύνης ἡλίου· πρβλ. Ματθαῖ. 8, 2 || Ἐπιστ. 49, 35 ἴνα καὶ τὸν οἶνον, ὃν ὑμῖν κατέρακα, πίνετε καὶ ἀπολιπόντες τὰ αἰσχυρὰ ζήσητε· πρβλ. Παροιμ. 9, 5—6 || Ἐπιστ. 51, 82 ὑπὲρ χρυσίου καὶ τοπάζιον· Ψαλμ. ρηΐ, 127 || Ἐπιστ. 57, 24 πεταύρων ἄδου· πρβλ. Παροιμ. 9, 18 || Ἐπιστ. 59, 39—40 τίς ἀσθενεῖ καὶ οὐκ ἀσθενᾷ; Κορινθ. 2, 1α', 29 || Ἐπιστ. 71, 4 βάλετε εἰς

1) Καὶ ἄλλοι τινὲς τόποι κακῶς ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ἐξ ὁμοίων ἐσφαλμένων ἀναγνώσεων· οἷον App. III, ἐπιστ. XXX, 9, ἐνθα ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ κώδικι γενέτην ἐγράφη τὸ γενέτορα. Ἐπιστ. XXXII, 16 (αὐτόθι) ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ κώδικι δέσμιον ἐγράφη κακῶς τὸ δεσμώτην.

τὰ δεξιὰ μέρη τῆς ὁδοῦ — — — ἐβαλον οὖν καὶ οὐκέτι — — — ἐλκύσαι ἔσχυσαν] πρβλ. Ἰωάν. κζ', 6. — App. II, 15 πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου] Ψαλμ. κβ', 6. κς', 4 || 20 πότε πρός με ἤξεις;] Ψαλμ. ρ', 2 || 22 ὡς γῆ πίων] πρβλ. Γενέσ. μθ', 15 || 23 πότε ἤξεις καὶ ὀρθήσομαι τῷ προσώπῳ] Ψαλμ. μλ', 3 || 25 ἐν τῇ ἐπαγγελίᾳ σου] Ψαλμ. νε', 9 || 35/37 δούλου μορφῇ] Φιλιπ. β', 7 || 36 ταπεινώσας ἐαυτὸν καὶ κενώσας — — — ὑπερῴωσας] πρβλ. Φιλιπ. β', 7—9 || 48 ἔργα σκότους] Ῥωμ. ιβ', 12. Ἐρεσ. ε', 11 || 158 Κύριε, μὴ στήσης αὐτοὺς τὴν ἀμαρτίαν αὐτῶν] Πράξ. ζ', 60. — App. III, ἐπιστ. 16, 2 ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν] Κορινθ. 2, γ', 18 || Ἐπιστ. 33, 9 σοφίαν τὴν κατὰργουμένην] πρβλ. Κορινθ. 2, γ', 7 || 19/20 ἀπώλεσε τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν — — — καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν δοκ. ἠδέετησεν] πρβλ. Κορινθ. 1, α', 19 || 21 οὐκ ἔγνωσαν διὰ τῆς σοφίας οἱ ἄνθρωποι τὸν θεόν — εὐδόκησεν ὁ θεὸς διὰ τῆς τοῦ κηρύγματος μωρίας καὶ] πρβλ. Κορινθ. 1, α', 21 || 26 παρὰσυμβεβλημένοι τοῖς κτήνεσι] πρβλ. Ψαλμ. μλ', 13, 21 || 38 καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῶν μάχαιρα ὀξεῖα] πρβλ. Ἠσαίου μθ', 2 || 40 τὸ ρῶς ἐαυτῶν ἔχοντες ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων λάμπον] πρβλ. Ματθ. ε', 26 || 65 ὑπέλαβε γὰρ ἀνομίαις — ὅτι αὐτῷ ἔσμεν ὅμοιοι] πρβλ. Ψαλμ. μθ', 21 || 83 οὐ γὰρ δοκεῖν ἐδιδάχθημεν, ἢ ἀνθρώποις ἀρέσκειν, ἀλλ' εἶναι καὶ εἶναι δοῦλοι Χριστοῦ] πρβλ. Γαλάτ. α', 10 || 97 Μάχλου] πρβλ. Ἰωάν. ιη', 10. — Σημειώσεως ἀξία εἶναι καὶ ἡ ἐν τῇ 216-ῃ ἐπιστολῇ τοῦ Θεοδώρου φράσις (σ. 269, 44) «ἐκ κοιλίας ἔδου ρυσθέντες», ἧς ὁ ἐκδότης ἀγνοεῖ τὴν πηγὴν. Ἡ φράσις αὕτη εἶναι μέρος τοῦ δαμασκηνείου ἀπολυτικίου (ἡχοῦ γ'), οὗ ἡ ἀρχὴ «Εὐφραίνεσθω τὰ οὐράνια» (ὄρα Ὀκτώηχον ἐκδ. Ῥώμης 1886, σ. 38).

Εἰς τὸν Festa χρεωστοῦμεν ἰδίαν εὐγνωμοσύνην καὶ διὰ τοὺς πλουσίους πίνακας τοῦ βιβλίου αὐτοῦ. Ὁ πρῶτος τῶν πινάκων τούτων ἐμπεριέχει λίαν ἐκτενὲς λεξιλόγιον (σ. 335—403), ἐσχηματισμένον ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Θεοδώρου καὶ τοῦ Βλεμμίδου. Ἡ σύνταξις λεξιλογίου εἶναι σφόδρα κοπιώδης, ἐκ δὲ τῆς κοπιώσεως σύνηδες εἶναι νὰ συμβαίνωσι καὶ λάθη σημαντικὰ ἢ ἀσημαντα. τοιαῦτα τινά, καὶ μάλιστα τονικά, περιέχονται ἱκανὰ καὶ ἐν τῷ λεξιλογίῳ τοῦ Festa, ὅσον ἀνθοσμίων ἀντὶ ἀνθοσμίαις, κατευοδεῖσθαι ἀντὶ κατευοδοῦσθαι, αὐθαδῶς ἀντὶ αὐθαδῶς κτῆ. Πλούσιος ὡσαύτως εἶναι καὶ ὁ πῖναξ τῶν κυρίων ὀνομάτων, οἷς ὅμως προσθετέα τὰ ἐξῆς ὀνόματα: Ἰπποκρενταύρου 77, 1 || Μάνεντες 128, 18 || Πεζάλα 71, 15 || Σαπωνόπουλος 180, 25 || Σάτυροι 77, 1 || Σκορδύλλιος App. 8, 35 || Σμύρνη 192, 1. Ἐν τῷ αὐτῷ πῖνακι διορθωτέον τὸ Μελενίκος εἰς Μελένικον καὶ τὸ Σταγείρα εἰς Σταγειρα.

Ἄ. II.-Κερκαμέυς.

2. БИБЛИОГРАФІЯ.

РОССІЯ.

Иеромонахъ Каллистъ, *Номоканонъ св. Фотія, патріарха константинопольскаго. Изсѣдованіе*. Москва. 1899. Стр. 127. — Вопросъ объ авторѣ Номоканона, приписываемаго патріарху Фотію, и времени его появленія имѣеть длинную и поучительную исторію. До начала настоящаго столѣ-